

Andrzej Wałkowski

Grudziądz miastem Chrystiana :
materiały posesyjne z II Sympozjum
"Grudziądz miastem Chrystiana"
4.12.1998 roku, red. Janina
Guniewicz, Grudziądz 2002 :
[recenzja]

Piotrkowskie Zeszyty Historyczne 5, 436-440

2003

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Grudziądz miastem Chrystiana. Materiały posesyjne z II Sympozjum „Grudziądz miastem Chrystiana” 4.12.1998 roku, Grudziądz 2002, red. Krystyna Zielińska-Melkowska, ss. 87.

Do znaczących wydarzeń naukowych 2002 roku należy dopisać ukazanie się materiałów z drugiej sesji poświęconej postaci pierwszego, pruskiego biskupa¹. Publikacja recenzowanych materiałów uległa pewnemu opóźnieniu, którego przyczyną była śmierć redaktora naukowego – **prof. dr hab. Krystyny Zielińskiej-Melkowskiej**, ale opracowanie nastąpiło według wyznaczonych przez nią wskazówek (s. 8). Zarówno sama sesja jak i publikacja świetnie wpisują się we wcześniejsze obchody 900-lecia założenia zakonu cystersów.

Cel sesji i publikacji jej materiałów, to próba pogłębienia refleksji nad dziejami Grudziądza oraz regionu. Ponieważ biskup Chrystian symbolizuje sam Grudziądz (jest w herbie miasta), należało jak najbliżej przedstawić tę postać. Ważna jest przy tym sprawa powiązania dziejów cystersów i nakreślenia ich dorobku intelektualnego oraz duchowego wkładu wniesionego do kultury polskiej (s. 6-7) – wszak biskup Chrystian był przecież cystersiem. Taki zestaw celów należy wysoko ocenić. Dzięki niemu dzieje Grudziądza i okolic nie funkcjonują w jakimś „oderwaniu”. Przeciwnie – zostały one powiązane z szeroko rozumianą historią duchowości cystersów i z wizją życiorysu najważniejszej postaci wspomnianego miasta – Chrystiana. Mamy więc historię regionalną na tle dziejów powszechnych.

Tak wyznaczonym celom pracy w pełni służy jej struktura. Po wprowadzeniu ks. biskupa diecezji toruńskiej Andrzeja Suskiego mamy referat poświęcony edukacji cystersów od początku zakonu do dziś (ogólne tło dla dziejów regionu), charakterystykę postaci biskupa Chrystiana i jego wizję w literaturze, zaś aspekt ściśle regionalny prezentują materiały dotyczące Kwidzyna i Grudziądza. Całość publikacji wieńczy lista sponsorów.

Ks. biskup Andrzej Suski we *Wprowadzeniu* (s. 9) podkreślił, że 750 - lecie powołania Diecezji Chełmińskiej stanowi dla nowej Diecezji Toruńskiej okazję poznania swoich historycznych korzeni. Trzeba „na nowo” poddać refleksji wkład Kościoła i jego misji w życie ludzi na terenie dawnego biskupstwa chełmińskiego, którego spadkobiercą jest Diecezja Toruńska. Ojciec **Hugo Leszczyński** z klasztoru cystersów w Krakowie – Mogile przedstawił referat *Wychowanie, studia i szkoły w klasztorach cysterskich* (s. 10-18)². Autor zaprezentował drogę edukacji nowicjuszy i profesów od uzupełnienia ewentualnych braków w zakresie łaciny oraz wykształcenia świeckiego, do studiów filozoficznych i teologicznych. Referent uwzględnił, że podejmując studia paryskie, cystersi utworzyli z inicjatywy opata Clairvaux Stefana Lexingtona (absolwenta Oxfordu) dom studiów *Collegium Sancti*

¹ Pierwsza odbyła się 18 X 1997 roku – Grudziądz miastem Chrystiana (materiały posesyjne), Grudziądz 1998, s. 5.

² Tekst wydano pośmiertnie. Na sesji nie było też jego Autora, a w zastępstwie referat odczytała prof. Krystyna Zielińska-Melkowska, s. 10.

Bernardi. Podobne domy studiów powstały i w innych ośrodkach uniwersyteckich – m.in. w Montpellier, Oxfordzie i Tuluzie. Kapituła Generalna zakonu nakazała, aby w klasztorach studiowano sztuki wyzwolone, w zakresie których kształcili absolwenci studiów paryskich. Hugo Leszczyński wskazał na politykę papieża – cystersa Benedykta XII, który wydał 22 VII 1335 roku bullę, regulującą sprawę studiów cystersów. Apogeum, zdaniem Autora, działalności naukowo-dydaktycznej w zakonie były czasy renesansu. Wówczas to Kapituła Generalna podjęła uchwałę, że siła zakonu zależy od wzrostu wykształcenia mnichów. Referent podkreślił braki w zakresie opracowań dotyczących prac naukowych zakonników i sprawy zakazu do połowy XV stulecia wykładania u cystersów prawa. Omawiając studia w Polsce Hugo Leszczyński zaznaczył, że od XIV wieku spotykamy już zakonników wykształconych za granicą i prowadzących wykłady z filozofii oraz teologii. W XVI stuleciu polscy cystersi posyłali młodzież na studia, na Wydział Teologiczny w Poznaniu, zaś od XVII także do kolegiów – w Braniewie i Kaliszu. Autor podkreślił, że zakon chciał stworzyć, w Polsce własne studium. Tego rodzaju studium funkcjonowało w XVII wieku w Lubiążu i w Mogile. W stuleciu XVIII klasztor mogiński posiadał już studium dla całej polskiej prowincji cystersów (wykładano filozofię, teologię i prawo kanoniczne). W ten sposób Mogiła stała się domem formacyjnym. Omawiając kwestię doktryny, Hugo Leszczyński podkreślił, że cystersi od XVII wieku trzymali się tomizmu zmodyfikowanego przez jezuitów. Rozwój myśli filozoficznej obrazują prace zakonników na stopień naukowy, zaś bogaty materiał do dziejów doktryny w Kolegium Mogińskim stanowią skrypty profesorów. Stąd Autor wyprowadza wniosek co do wielkiej roli poznawczej bibliotek klasztornych, gromadzących głównie teologiczne dzieła. Omawiając szkoły Hugo Leszczyński zaznaczył, że początkowo cystersi ze względu na regułę zakonu ograniczali kształcenie tylko do swoich kandydatów. W porównaniu z innymi zakonami u cystersów dość późno powstały szkoły dla osób świeckich. Pierwszą z nich utworzono w Rudach, w 1744 roku. Natomiast od 1783 roku działało we Wschowej *studium nationale* dla młodzieży polskiej. Szkolnictwo było żywotne, aż do kasat w XIX wieku. Referat **Krystyny Białoskórskiej** (Warszawa) *Święty Chrystian – „Primus episcopus Prusciae” i jego misyjne biskupstwo. Kilka uwag o perspektywach i potrzebie dalszych badań* (s. 19-35), to charakterystyka dotychczasowych rozważań nad jego działalnością. Analiza tych dokonań powinna, zdaniem Autorki, pozwolić na wytyczenie nowych postulatów badawczych – chodzi o uzupełnienie istniejących luk. Szczególnie ciekawą dziedziną wskazaną przez Referentkę są źródła pisane, zwłaszcza te, które obrazują działalność misyjną. Krystyna Białoskórska na samym początku zaprezentowała kalendarz działalności biskupa Chrystiana od 1209 roku (włączenie się do działalności misyjnej) do 1245 (jego śmierć w Magdeburgu). Autorka wyliczyła kwestie wymagające szczególnego wyjaśnienia – sprawę siedziby (ewentualnie siedzib) biskupa, placówki wspomagające misję (ewentualne klasztory cysterskie) i podstawy gospodarczo-finansowe misji. Jeśli chodzi o pierwszą kwestię, to Badaczka wysoko oceniła rolę Grudziądza jako znaczącego ośrodka miejskiego w czasach Chrystiana. Inna, brana pod uwagę siedziba biskupa, to *Zantyr* (Pomezania) – miejsce według Niej znane tylko ze źródeł pisanych, stąd konieczność archeologicznych penetracji.

Autorka w tym miejscu nie pisze, gdzie potrzebne są takie penetracje¹. Natomiast podkreśla konieczność wyświetlenia stosunku placówki biskupiej w *Zantyrze* wobec Grudziądza. Zbadania, Jej zdaniem, wymaga także kwestia Chełmna, ponieważ Konrad Mazowiecki wyraził zgodę na posiadanie tam przez biskupa kurii i kapituły (zachowały się nawet ślady budowli kamiennej z pierwszej połowy XIII wieku). Krystyna Białoskórska podkreśla, że sprawa fundacji cysterskich na terenie misji jest otwarta, ponieważ już w 1213 roku opat Morimond zobowiązał Chrystiana do założenia klasztoru (klasztorów) dla misjonarzy, a nie znaleziono w źródłach informacji o konkretnym miejscu, mimo że wyznaczono wizytatorów – opatów z Łądu i Oliwy. Referentka przychyliła się do poglądu Krystyny Zielińskiej-Melkowskiej, że należy rozważyć ewentualność Mnisiej Góry (obecne Owczarki) koło Grudziądza. Natomiast inne, możliwe miejsca – Gardeja i *Columen* byłyby nie opactwami, ale małymi placówkami wspierającymi misję. Na koniec Referentka pozostawiła problem stosunków misyjnego biskupstwa Chrystiana z jego macierzystym opactwem w Łeknie. Kontakty na tym polu były Jej zdaniem żywe, ponieważ Chrystian na klasztor macierzysty dla nowego opactwa wybrał właśnie Łekno (1242 rok). W związku z tym Autorka postuluje badania archeologiczno - architektoniczne, które mogłyby wskazać ewentualne podobieństwa budowlane do klasztoru w Łeknie. Sprawa podstaw finansowych misji została ograniczona tylko do krótkiego postulatu, aby zbadać, czy biskup Chrystian nie miał prawa bicia własnych monet. **Ks. Mirosław Mróz** (Toruń) w referacie *Biskup Chrystian w powieści ks. Stanisława Kujota „Pierwsze nawrócenie Prusów. Powieść z XIII wieku”* (s. 36-54) zaprezentował literacką wizję biskupa. Utwór ten drukowany na łamach *Pielgrzyma* w latach 1877-1878 miał wskazać, że nawrócenia Prusów dokonali nie Krzyżacy, ale polska i cysterska misja. Zdaniem Referenta powieściowy i popularny charakter wynikał z tego, że dzieło było skierowane do ludu i chodziło o swoistą, sienkiewiczowską poprawę samopoczucia pod zaborami. Badacz na początku przedstawił uwagi biograficzne o Stanisławie Kujocie, kreśląc postać duchownego, pedagoga (wykładowcy w *Collegium Marianum* w Pelplinie) oraz uczonego i literata. Napisanie powieści przypadło na jego szczególnie twórczy okres (1872-1893), kiedy to powstało szereg utworów o charakterze społeczno-dydaktycznym i historycznym. Określenie zatem Stanisława Kujota „Sienkiewiczem Pomorza” wydaje się trafne. Dalsze rozważania ks. Mirosława Mroza dotyczą stosunku historycznej postaci biskupa Chrystiana do jego literackiej wizji w powieści. Autor zaznaczył, że pracę nad dziełem poprzedziły staranne studia historyczne. W tym kontekście mamy więc do czynienia z literaturą faktu. Następnie zaprezentowano strukturę powieści składającą się z 21 rozdziałów obrazujących życie i działalność misyjną biskupa Chrystiana. Dalej Referent przedstawił zagadnienie historii w powieści Stanisława Kujota – historyczne osoby i miejsca, podkreślając niezwykłą precyzję umieszczenia wydarzeń w terenie z uwzględnieniem rzek i jezior. Swoje poglądy ks. Mirosław Mróz zobrazował licznymi przykładami. Badacz również skupił się na cechach charakteru powieściowej postaci pruskiego biskupa. Jego zdaniem Chrystian jest wzo-

¹ Dopiero przy omawianiu stosunków Chrystiana z macierzystym opactwem wspomina, że *Zantyr* to obecnie Biała Góra – s. 34.

rem misjonarza, lojalnego wobec Stolicy Apostolskiej przez co jego wysiłek jest zarazem wysiłkiem misyjnym całego Kościoła. Jest to także postać tolerancyjna (nawracanie bez miecza), odważna (gotowość na męczeńską śmierć), ale i rozsądna (takie planowanie działań misyjnych i dobór towarzyszy, aby uzyskać powodzenie). Na koniec Referent zajął się sprawą współczesnej recepcji powieści Stanisława Kujota, postulując wprowadzenie jej do kanonu lektur i druku w odcinkach na łamach *Gazety Grudziądzkiej*. Wspomniał też o podjęciu prac redakcyjno-wydawniczych nad nową edycją powieści o Chrystianie. Najobszerniejszy referat, *Początki Kwidzyna w świetle dotychczasowych badań archeologiczno-architektonicznych starego miasta* (s. 55-80) przedstawił **Antoni J. Pawłowski** (Kwidzyn). Praca powstała w oparciu o badania prowadzone od roku 1994, kiedy to założono pierwsze sondażowe wykopy i rozpoczęto kwerendy archiwalne w zbiorach kartograficznych Wydziału Geodezji Urzędu Miejskiego w Kwidzynie. Postanowiono rozpoznać zmiany w zabudowie koło rynku, samego rynku oraz zbadać wygląd pierwotnego ratusza. Chodziło o uchwycenie wyglądu i rozmiarów średniowiecznego miasta z XIII wieku. Ramy chronologiczne wyznaczają lata 1233-1336 (I i II lokacja miasta). Jest to najstarsza faza rozwoju zabudowy przyrynkowej. Na początku Referent scharakteryzował wygląd kwartału zachodniego rynku, omawiając stanowiska archeologiczne w postaci dwóch chat, studni i szkoły łacińskiej. Badając kwartał północny odkryto plac budowy kościoła (z trzema piecami do wypalania wapna) – ta część wykopalisk, zdaniem Referenta, obrazuje najstarsze dzieje lokacyjnego miasta. Na koniec Antoni J. Pawłowski zaprezentował ustalenia. Według nich początkowa zabudowa miała charakter drewniany i dopiero powstania oraz najazdy Prusów jak i podpalanie przez nich miasta, spowodowały od około połowy XIII wieku przebudowę murowaną na zaprawie wapiennej. W ostatnim ćwierćwieczu XIII stulecia, rozpoczęto budowę murowanych fortyfikacji, zamku dla kapituły i kościoła z cegieł. Obraz siatki głównych ulic zdaniem Autora, wskazuje że prowadziły one do Bramy Malborskiej, Grudziądzkiej oraz Nizinnej. Stosunkowo najciekawszy referat zaprezentował **Marek Szajerka** (Grudziądz) *Przegląd dyskusji nad pochodzeniem nazwy Grudziądz od czasów Jana Długosza do chwili obecnej* (s. 81-86). Bez wątplenia dla samego Grudziądza jest to temat bardzo ważny. Autor zasygnalizował już na samym początku skomplikowany i trudny charakter problemu – źródłem są wyłącznie zabytki językowe, nazwy obiektów topograficznych – wymaga to zastosowania metody toponomastycznej. Sam problem jest stary – rozważania, czy nazwa ma pochodzenie polskie albo niemieckie, nasilały się szczególnie w okresie międzywojennym. Badacz wskazał na istniejące opcje próbujące wyjaśnić pochodzenie nazwy *Grudziądz* – słowiańską, pruską i germańską. Następnie podjął się dowiedzenia słowiańskiego rodowodu tej nazwy. Wywiódł ją od słowa *gruda*, ale w znaczeniu *cegła*, co należy wiązać z budową fortyfikacji ceglanych. Wyraz *cegła* pochodzi z języka niemieckiego, a w XIII wieku słowo to nie istniało. Autor wskazał przy tym, że w początkach XIX wieku budowlę ceglana nazywano „z błota”. Wiązanie *grudy* z *cegłą* potwierdzają badania archeologiczno-architektoniczne przedkrzyżackiego Grudziądza, prowadzone w latach 1998-2001. W sumie Badacz doszedł do następujących wyników. Nazwa *Grudziądz* pojawiła się w 1222 roku, w czasach biskupa Chrystiana. Wtedy musiano ukończyć budowę ceglanej stróży, która służyła

wyprawie krzyżowej polskiego rycerstwa do Prus. Grudziądz w przeciwieństwie do innych miast średniowiecznych nie przeszedł fazy fortyfikacji drewniano-ziemnych. Od samego początku były one murowane. Nazwa *Grudziądz* pochodzi więc od *grudy*, średniowiecznego określenia *cegły*.

Publikację trzeba ocenić wysoko. Otrzymaliśmy ciekawy wgląd w przeszłość regionu. Jego tłem są dzieje powszechne i polskie widziane przez pryzmat kultury edukacyjnej cystersów. Następnie ukazano wybitną postać z tego zakonu, powiązaną już ściśle z regionem – misyjnego biskupa Chrystiana. Ujęto go zarówno jako postać historyczną oraz jako bohatera literatury pięknej. Wreszcie sprawy, które swoimi korzeniami sięgają głębokiego średniowiecza, ale są do dziś aktualne. Chodzi o prowadzone prace nad odtworzeniem dawnego Kwidzyna i wyjaśnienie nazwy Grudziądz. Jeśli zaś chodzi o ten ostatni, to wydaje się, że omawiana publikacja otwiera nowy rozdział w dziejach jego historiografii.

Andrzej Wałkowski

Janusz R. Budziński, *Polityka zagraniczna Rosji 1907-1914. Aparat decyzyjny, koncepcje, rezultaty*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2000, ss. 177.

Początek XX w. to okres niezwykle burzliwy w dziejach Europy, wzbudzający olbrzymie zainteresowanie badaczy od wielu lat. Jego efektem są liczne monografie i artykuły. Szczególną uwagę zwracają publikacje poświęcone polityce zagranicznej Rosji carskiej. Wśród nich brakowało jednak pracy, która próbowałaby odpowiedzieć na pytanie, w jaki sposób przeobrażenia w polityce wewnętrznej tego mocarstwa w latach 1907-1914 miały wpływ na jego politykę zagraniczną. Pytanie to wydaje się istotne biorąc pod uwagę fakt, iż lata 1905-1914 to czas „parlamentarnego eksperymentu” poprzez który Rosja miała chociaż w pewnym stopniu zbliżyć się do państw Europy zachodniej.

Jedną z pierwszych publikacji w literaturze światowej oraz pierwszą w polskim obiegu naukowym, dotyczącą tej kwestii jest książka dra Janusza Budzińskiego pt. „Polityka zagraniczna Rosji 1907-1914. Aparat decyzyjny, koncepcje, rezultaty”, opublikowana w Wydawnictwie Adama Marszałka. Opierając się na licznych dokumentach dyplomatycznych wydobytych z rosyjskich archiwów, dokumentach drukowanych, pamiętnikach polityków oraz na obszernej literaturze przedmiotu, autor ukazuje kulisy różnych decyzji istotnych dla polityki zagranicznej Rosji w latach 1907-1914. Odpowiada na pytanie w jaki sposób stanowiska poszczególnych partii politycznych i frakcji parlamentarnych w Dumie wpływały na kierunki rosyjskiej polityki zagranicznej. W kolejnych rozdziałach książki dr Budziński analizuje z tego punktu widzenia politykę Rosji carskiej wobec Dalekiego Wschodu, Bałkanów, Niemiec, Austro-Węgier, Wielkiej Brytanii i Francji.

W pierwszym rozdziale przedstawione zostały uprawnienia cara dotyczące polityki zagranicznej, omówiono strukturę rządu i Ministerstwa Spraw Zagranicznych, scharakteryzowano także główne partie polityczne, które posiadały swoich przedstawi-